Михаило Војводић, СРБИЈА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА, посебно издање Српске академије наука и уметности, књ. DLXXXIX, Одељење историјских наука, књ. 13, Београд, 1988, XVIII 495 стр.

Балкан – „буре барута", како су га историчари називали због бурних догађаја у XIX веку, је био средиште многих збивања у последњим деценијама прошлог века. Отоманска империја је све више пропадала, а њену судбину су још од средине XIX века узимале у своје руке велике силе отварајући проблем Источног питања. У овим збивањима балкански народи су били у другом плану, а на њихову судбину се гледало са становишта интереса водећих европских држава. Међутим, за време кризе 1875–1878. поједини народи су успели да дођу до слободе и створе самосталне државе – Србију, Црну Гору, Румунију и нешто касније Бугарску. Свој опстанак су видели како у везивању за неку велику силу тако и у самосталној спољној политици. Такво схватање је прихваћено и у Србији па ће се зато до краја XIX и почетка XX века, упоредо са унутрашњим развојем, почети да се посвећује пуна пажња спољнополитичким питањима.

Таквом развитку Краљевине Србије је посвећено и дело Михаила Војводића о Србији у међународним односима са краја XIX и почетка XX века у коме се разматра спољна политика Србије у времену од 1895. до 1903. Писац се определио за тај период јер сматра да је тада отпочела значајна спољнополитичка активност независне Србије и њен излазак на међународну сцену, као и других балканских држава. Осим тога, у то време се уобличавају савези великих држава и припремају догађаји који ће довести до првог светског рата.

У уводу писац указује на међународне економске и политичке прилике на почетку друге половине XIX века и њихов утицај на даљи ток догађаја. Томе следе подаци о економским и политичким приликама у Србији, посебно од 1880. када она ступа у тесне везе са Аустро–Угарском. У вези с тим су и подаци о почетку страначких сукоба око даљег развоја независне Краљевине Србије и о развоју политичке и научне мисли код Срба о улози Србије у међународним односима Европе, а посебно на Балкану.

Давши тако општу слику прилика у Србији и око ње и упутивши читаоце на оно о чему ће бити говора, писац почиње разраду своје основне теме – спољнополитичког развоја Србије до 1903. Имајући у виду да су том развоју печат давале водеће личности у политичком животу Србије, углавном председници влада, Војводић је излагања поделио на три дела: 1895–1897, 1897–1900. и 1900–1903.

Први период обележавају владе Стојана Новаковића и Ђорђа Симића, представника Напредњачке странке. На почетку излагања говори о Србији под нестраначким владама и догађајима после пада намесника и на почетку самосталне владавине Александра Обреновића као и о разлозима за довођење на чело владе Стојана Новаковића. Уз податке о личности председника владе (дипломатској активности између 1882. и 1883. и научном раду) главно место заузима програм нове владе. Према мишљењу писца он представља прелом у дотадашњој спољној политици и заокрет ка ширем ангажовању Србије у међународним односима. То се пре свега може видети из података о односима са Аустро–Угарском (напуштање искључиве везе са северним суседом, иако су били на снази Тајна конвенција и Трговински уговор) и преласка на опште прихваћено начело сарадње са свим водећим земљама Европе и у све већем интересовању за односе са балканским земљама. Ова политика, коју је прихватио и владар Александар Обреновић, изазвала је тешкоће у односима с појединим државама (као што је, на пример, привремено затварање границе са Аустро–Угарском и застој у трговинској размени) а истовремено и потребу за побољшањем односа са Турском због коришћења Солуна као извозне луке према Француској. У складу с новом спољном политиком, Новаковић се

окренуо јачању сарадње с Црном Гором и Бугарском, без обзира на раније спорове и не баш најбоље односе. Тако се Србија све више појављује у међународним односима у време повећане активности Француске и Русије према Турској и промене њиховог односа према Србији, посебно Русије.

Први већи изазов Србији биће Критска криза (1896) и покољ Јермена у Цариграду у којој она будно мотри развој догађаја и војнички се припрема за заштиту својих интереса према Турској, посебно у Македонији. Она то чини после вести о могућој интервенцији Грчке и Бугарске у Отоманској империји, о све већем ангажовању великих сила у овом питању. Желећи да сачува неутралност и избегне сукоб с ма којом државом, Србија иступа са ставом да приликом решавања Источног питања треба поштовати Берлински уговор од 1878. Како се то сукобљавало с намерама Аустро–Угарске да се активније ангажује у Критском случају, уследили су нови притисци на Србију и краља Александра Обреновића. Према М. Војводићу све ће се разрешити крајем 1896. падом Новаковићеве владе и појавом нове владе Ђорђа Симића.

За време њене управе, често називане „русофилска политика српске владе", доћи ће до још интензивнијег ангажовања Србије на Балкану. Због грчко–турског рата биће појачана веза с Бугарском која ће довести до споразума („угодбе") с Бугарском (16. фебруара 1897. када ће бити потписан и Трговински уговор) коме ће се придружити и Црна Гора. Тада је дошло и до одређеног разграничења у Косовском вилајету и Старој Србији (Македонији) и појачане пропагандне делатности Србије, што ће довести до мањих сукоба. Без обзира на спорове и тешкоће у овом периоду је вођена активна самостална спољна политика упркос појачаном интересовању Русије и Аустро–Угарске за Турску.

Одређене промене у политици Србије настале су, према пишчевом мишљењу, 1897. када је на чело владе дошао Владан Ђорђевић. Оне ће значити обнову аустрофилске политике и обележаваће време до краја XIX века. Њему је посвећен други део књиге. Политички програм владе израдио је сам председник, познат по оданости династији, посебно везама с Миланом Обреновићем. Зато су полазне основе тадашње политике биле што јаче везе с Аустро–Угарском и потпуно ослањање на северног суседа, мада ће због јавног мњења бити декларативно за отвореност Србије према свим европским државама, посебно великим силама. Оваква политика је морала довести до захлађења односа са Русијом. Проблем враћања дугова још више ће отежати положај Србије, нарочито у области финансија. Спас је пронађен у помоћи Аустро–Угарске, али по цену још веће зависности од ње. Ништа неће бити боље ни у односима с Бугарском због Македонског питања иако је био на снази уговор из времена Симићеве владе. Врхунац сукоба биће 1898–99. године, када је дошло до размимоилажења око црквених места и због све веће бугарске акције у Македонији. Излаз из ове ситуације потражиће се у приближавању Грчкој, након завршетка грчко–турског сукоба. Јавиће се понуде за разграничење интереса у Македонији, али ће то долити уље на ватру у односима с Бугарском. Овоме треба додати погоршање односа с Турском праћено сукобима с Грчком и деловањем комита у Косовском вилајету, проузрокованим активношћу Албанаца против хришћана. Доћи ће и до погоршања односа са Црном Гором, оптуженом за давање уточишта неким радикалским првацима, наводним саучесницима у Ивањданском атентату, и до сумњичења Бугарске. Погоршаће се и односи с Русијом због њене акције усмерене на заштиту вођа радикала. До смиривања ће доћи тек након одустајања од даљег гоњења политичких противника и помиловања Пашића. То ће у Европи бити примљено као знак добре воље и промена односа између владара и радикала. И поред тога хладни односи с многим државама натераће владу Владана Ђорђевића да потражи ослонац у Енглеској, али без већег успеха. Узрок томе је, по мишљењу писца, савремена енглеска политика и веће интересовање за крупнија светска збивања. Зато се међународни положај Србије неће побољшати до последње године XIX века ни када се Србија

и Бугарска сложе о правцима реформе у Македонији и Аустро–Угарска почне нешто активније да подржава Србију и помаже у јачању њеног положаја.

Последња шанса за излазак на европску сцену се видела у женидби краља Александра немачком принцезом из породице Шаумбург–Липа, што је значило везивање за још једног члана Тројног савеза. До тога неће доћи, а нови потреси ће настати због Александрове женидбе Драгом Машин. С подозрењем се гледа на српску политику приближавања Русији која је одобравала Александров поступак којим су одстрањени Владан Ђорђевић и Милан Обреновић. Време је требало да покаже колико су ове промене допринеле побољшању положаја Србије.

Трећи део књиге је посвећен периоду од 1900. до 1903. у коме је дошло до преиспитивања раније политике и покушаја успостављања нових односа са великим силама и балканским земљама. Иако су резултати мањи од очекиваних, ипак је био уочљив помак у политици у односу на претходни период. То се пре свега може закључити на основу напора владе Алексе Јовановића да обнови односе са Русијом, што се огледало у слању Стојана Новаковића за посланика у Петроград и генерала Мишковића у специјалну мисију. Под утицајем Русије се постепено мењао однос Србије према балканским државама, али није било промена према Црној Гори, чак ни када је понуђен уговор о изградњи Јадранске железнице. Ушло се и у преговоре с Турском ради регулисања трговинских односа да би се оживела српска привреда која је трпела велики притисак Аустро–Угарске, нарочито појачан после смрти Милана Обреновића и образовања радикалско–напредњачке владе Михајла Вујића (1901), која је радила на зближавању са Русијом. Баш тада је Србија морала да активно делује у балканској кризи која је започета заоштравањем румунско–бугарских односа и настављена изјавом Бугарске да ће, ако треба, „крвљу решавати македонско питање". На зближавање Румуније и Грчке одговорено је покушајем договора с Бугарском о Македонији и о спровођењу реформи уз помоћ Русије. Криза је продубљена анархијом у Косовском вилајету, због чега је Вујићева влада затражила од Русије помоћ у сузбијању зулума. Аустро–Угарска је то схватала као ширење руског утицаја, па је појачала притисак на Србију, што је утицало на колебање краља Александра у спољној политици и обновило покушаје враћања старој аустрофилској политици. То је било очигледно нарочито после наговештаја да ће Русија и Аустро–Угарска имати приближно исте погледе на питање Балкана. У таквој ситуацији се поново активира план о решавању македонског питања, па се Србија окренула договарању о реформама с Грчком, Бугарском и Турском. Промена владе (крајем 1902) у којој је било више официра, довела је до извесне уздржаности на спољнополитичком пољу. У званичним изјавама је потврђено неговање старих веза с Русијом, али и потреба учвршћивања односа са северним суседом због обостраних интереса. Последња значајнија спољнополитичка акција биће покушај признавања интересне сфере Србије у Турској уз помоћ Аустро–Угарске, након неуспеле акције великих сила, посебно Русије, да дође до реформи у Европској Турској (посебно у Македонији).

Мајски преврат је означио крај једне династије и истовремено једне неодлучне спољне политике. Реаговања великих сила су била различита, од збуњености неочекиваним догађајима (Аустро–Угарска, Немачка) до симпатија за промене и личност новог краља Петра Карађорђевића (Русија, Француска). Чак је и Енглеска била уздржана, мада је прекинула дипломатске односе. Свакако да је на то утицало враћање у живот Устава од 1888. и проглашење парламентаризма у Србији. То је отворило нове могућности на спољнополитичком плану.

У закључку писац даје кратак опис положаја Србије након мајског преврата и износи најважније последице насталих промена. На међународном плану је дошло до корените промене односа према европским силама. Учвршћиване су везе са Русијом и Француском, а удаљавало се од Аустро–Угарске и Немачке. Истовремено су успостављени чвршћи односи са балкан-

ским државама. То је имало за последицу Царински рат и анексиону кризу. Тако је Србија ушла у вртлог међународних збивања на почетку XX века са сасвим новом политиком.

Књига Михаила Војводића свестрано осветљава један веома значајан период српске историје. Посао писца је био отежан не само обиљем још неистражене архивске грађе, већ и непостојањем целовитих студија о спољној политици и међународним односима Србије у времену богатом значајним догађајима. Док су страни писци само узгред помињали Србију, дотле су наши обраћали пажњу углавном односима Србије с појединим земљама, али не и њеној целокупној спољној политици или односима са свим земљама у једном периоду. Зато је Војводић могао користити само дела о појединим питањима, а празнине попуњавати сопственим истраживањима разних извора. Отуда његов пионирски подухват у нашој историографији може да се пореди само с подухватом Гргура Јакшића када је реч о Србији и Европи на крају XVIII и на почетку XX века. Слажући каменчић по каменчић различитог порекла, Војводић је направио мозаик Србије на прелазу између два века који једнако плени пажњу свих, како стручњака тако и обичних љубитеља историје. Књига је прегледно написана па се лако чита, а бројни извори и индекс имена омогућавају њено вишестрано коришћење. Било је потребно много труда и умешности да се све изложи на релативно малом броју страна, а ствар је писца колику ће пажњу чему посветити.

Поштујући ту слободу писца у одбиру чињеница и оцењивању њиховог значаја, читалац се може питати зашто није посвећена већа пажња учешћу српске делегације на Конференцији мира у Хагу 1899. Само учешће на, како писац истиче, међународном скупу који је изазвао општу пажњу светске јавности, а посебно балканских држава (стр. 235), је било од великог значаја за међународни углед малих држава, иако се може прихватити и пишчев закључак да учешће балканских држава „није било нарочито запажено" (стр. 237). Познато је зашто. Српску делегацију су чинили Чедомиљ Мијатовић, посланик у Лондону и Хагу, пуковник Александар Машин, посланик на Цетињу, и др Војислав Вељковић, професор Правног факултета у Београду. На дневном реду су била тада најважнија међународна питања, па остаје без објашњења зашто са тако важног скупа шеф делегације „приватно" обавештава председника владе (стр. 238). Колики је значај српска делегација придавала Конференцији показује њена намера да велике силе упозна с „плавом књигом" српске владе (преписком српске и турске владе о положају становништва у Македонији и Старој Србији и о догађајима на граници у току 1898–1899) што није учињено због краљеве неодлучности. Писац с правом констатује да је пропуштена прилика да се велике силе непосредно обавесте о стању у Турској на једној тако важној конференцији. Али, пошто је та конференција била значајна, заслужила је да се тачно (по насловима или садржини) наведу или укратко помену документи које је усвојила. Њих је потписала и српска делегација, а касније су ратификовани (1901).

Писац је иначе добро уочио да Србија (не само из унутрашњих разлога), као ни друге балканске земље, није могла да игра важнију улогу у међународним односима. После Берлинског конгреса (1878) о њој више нису могли да одлучују други, али је она, као мала држава, морала да се прилагођава општој међународној ситуацији коју су стварале велике силе. Зато је штета што није указано да је, делујући у прилично скученим оквирима, Србија успоставила везе не само са суседима већ и са многим удаљеним државама. Она је у разматраном периоду прихватала и међународне уговоре који су је уводили у тада постојеће међународне организације (на пр. у области индустријске својине, поштанског, телеграфског и железничког саобраћаја).

Имајући у виду укупан положај земље можда би се више могло говорити о спољној политици Србије, али је писац желео да иде даље и да утврди какав је њен положај у међународним односима. Неодлучност писца око наслова се види и у наслову резимеа на француском језику (који не одговара у потпуности наслову књиге) који ће омогућити страним читаоцима да се

упознају са Србијом и њеном политиком у једном значајном периоду светске историје. Без обзира на то књига Михаила Војводића заузеће значајно место у нашој историографији.

Мирослав Б. Милојевић